

¹Намазбаева Ж.И., ²Даурамбекова А.А.

¹п.ғ.д., академик, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

²докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: asiya.abenovna@mail.ru

ОТБАСЫНДА ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАЛАЛАРҒА АТА-АНАСЫНЫҢ ҚАТЫНАСЫ

Мақала зияты зақымдалған балалардың әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын театрландырылған іс-әрекеттер арқылы қалыптастыру жолдарына арналған. Сондықтан авторлар зияты зақымдалған балалардың физиологиялық, психологиялық ерекшеліктеріне талдау жасай отырып, театрландырылған ойын әрекеттері арқылы әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын қалыптастыруға болатындығын дәлелдейді. Театрландырылған ойындар балалардың ой-өрісін кеңейтеді, балаларды әңгімеге араласуына, шығармашылық қабілеттерінің дамуына ықпал етіп, әрі театрландырылған ойын әрекеттерін мимика, интонация, дене қимылдары арқылы көрсетіп, қойылым мазмұны түсіндіріледі. Зияты зақымдану – бұл балада танымдық әрекеттің жеткілікті дәрежеде дамымауынан, эмоционалдық ерік сапаларының анық сипат алмауымен сипатталады. Зияты зақымданған балалар оқу бағдарламасын меңгеру үшін кездесетін қиындықтарды жеңіп, эмоционалдық ерік-жігерін, әлеуметтік-коммуникативті дағдыларын меңгеруге психологиялық көмек берілу тиіс.

Түйін сөздер: зияты зақымданған балалар, әлеуметтік-коммуникативті дағдылар, театрландырылған ойын әрекеті, шығармашылық қабілет, мимика, интонация, дене қимылдары.

¹Namazbaeva Zh.I., ²Daurambekova A.A.

¹doctor of pedagogy, academic, Abai Kazakh national pedagogical University, Kazakhstan, Almaty
²PhD, Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: asiya.abenovna@mail.ru

Family relations of parents with children with hearing disorders

The article describes the potential and possibilities of applying theatrical pedagogy for the formation of children with disabilities in the development of social and communication skills. The authors analyze the physiological and psychological features of children with hearing disorders, children with limited intellectual abilities.

The purpose of the article: the search for effective ways of communication of parents with children with hearing disorders. Owing to the use of dramatized games, children's thinking expands, game activities help children enter into conversation, develop their creative abilities. Theatrical game actions are performed by children using imitation, physical gestures and contact, speech intonation. The limited ability of hearing development can lead to insufficient development of the child's cognitive activity and a weak manifestation of clear emotional characteristics.

Children with disabilities, with hearing disorders can overcome difficulties in mastering the curriculum through the use of theatrical techniques. Teachers in this way can also provide them with psychological support and assistance in mastering their emotional and social-communicative skills. The recommendations for parents to interact with children with hearing disorders were suggested.

Key words: children with intellectual disabilities, social and communication skills, theatrical play activity, creative abilities, mimicry, intonation, physical movements of children with hearing disorders.

Намазбаева Ж.И., Даурамбекова А.А.

¹д.п.н., академик, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы, e-mail: asiya.abenovna@mail.ru

Отношения между родителями и детьми с нарушениями слуха

Статья описывает потенциал и возможности применения театральной педагогики для формирования у детей с нарушениями слуха социальных и коммуникативных навыков. Авторы анализируют физиологические и психологические особенности детей с нарушениями развития слуха, детей с ограниченными интеллектуальными возможностями. Цель статьи: поиск эффективных путей общения родителей с детьми с нарушениями слуха. Благодаря использованию театрализованных игр расширяется мышление детей, игровая деятельность помогает детям вступать в разговор, развивает их творческие способности. Театрализованные игровые действия выполняются детьми с помощью имитации, физических жестов и контакта, речевой интонации. Ограниченные способности слуха могут привести к недостаточному развитию познавательной активности ребенка и слабым проявлениям четких эмоциональных характеристик. Дети с ограниченными возможностями, с нарушением слуха могут преодолеть трудности в освоении учебной программы благодаря применению методов театрализации. Учителя таким образом также могут оказывать им психологическую поддержку и помощь в освоении эмоциональных и социально-коммуникативных навыков. Предложены рекомендации для родителей для взаимодействия с детьми с нарушением слуха.

Ключевые слова: дети с ограниченными интеллектуальными возможностями, социальные и коммуникативные навыки, театрализованная игровая деятельность, творческие способности, мимика, интонация, физические движения детей с нарушением слуха.

Кіріспе

Отбасы – некеге және туыстыққа негізделген әлеуметтік бірлік, оның мүшелері ортақ өмірге, өзара көмекке және моральдық жауапкершілікке байланысты. Отбасы – тарихи санат. Әлеуметтік дамудың ерте кезеңдерінде үлкен ана отбасы ретінде пайда болған тарих тарихында айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, моногамияға негізделген кішкентай отбасылық отбасы болды. Отбасының жұмысына үлкен әсер қоғамның мәдениеті мен әлеуметтік-психологиялық құрылымы. Мәдени дәстүрлерге байланысты әрбір қоғамда отбасының мәні туралы өз идеясы бар. Отбасылық қатынастарды зерттеудің ғылыми-практикалық тәжірибесінде кейбір жағдайларда отбасылардың түрлері «қалыпты – аномалия», ал басқаларында «идеал – шынайы отбасы» масштабында орналастырылады. Классификацияның негізі әртүрлі дәуірлердің, халықтардың, елдердің мәдениетінің айырмашылықтары болып табылады. Отбасы – нағыз отбасы, қалыпты отбасы, мінсіз отбасы, аномалды отбасы болып бөлінеді (Куликова Т.А., 2001) [1].

Мінсіз отбасы – қазіргі заманғы мәдени қоғамның барлық талаптарына жауап беретін қалыпты отбасы. Мінсіз отбасы үлгісінде, қоғам өз моральдық құндылықтарына сүйене отырып, әрбір нақты отбасы ұмтылуы тиіс отбасының стандартын көргісі келеді. Күнделікті өмір-

де мінсіз емес, бірақ нақты отбасылар пайда болады және бар. Нақты отбасылардың түрлері әртүрлі болуы мүмкін және идеалдан ерекшеленуі мүмкін.

Нағыз отбасы – әлеуметтік топ ретінде нақты отбасы болып табылады. Қалыпты жыныстық қатынас, ол ең төменгі әл-ауқат, әлеуметтік қорғау және оның мүшелерін насихаттауды қамтамасыз етсе, балаларды әлеуметтендіру үшін психологиялық және физиологиялық жетілгенге дейін жеткілікті жағдай тудыратын жағдайда қарастырылады.

Қалыпты отбасы – әрдайым мінсіз деп саналмайды, яғни қоғамда қабылданған әлеуметтік-мәдени нормаларға сәйкес болуы керек. Отбасы түрлерінің арасындағы әмбебап айырмашылық тұрғысынан алғанда, мұндай отбасы қалыпты жағдай, әйтпесе оның жауапкершілігі әкеге жүктеледі. Бұл ережені құрметтемеген барлық басқа отбасылар түрі дұрыс емес деп саналады. Егер отбасында оған жауапты болмаса, бұл жалған отбасы.

Әлеуметтік мекеме ретінде отбасының маңызды функциясы – жас ұрпақты тәрбиелеу және тәрбиелеу. Отбасы біріктіретін және оның ыдырауына қарсы тұрудың негізгі факторлары әртүрлі өмір салаларындағы өзара әрекеттесудің және өзара қарым-қатынастың әртүрлі формалары: тұрмыстық және тұрмыстық, жыныстық, моральдық және білім беру. Бірлескен

қызмет болмаған немесе оның әлсіреуі кезінде отбасылық қарым-қатынас бұзылады.

Қазіргі отбасының ерекшелігі некелердің көпшілігі болашақ ерлі-зайыптылардың жеке таңдауларынан тұратынын және заң тұрғысынан отбасылық қарым-қатынастар тең дәрежеде сипатталады. Алайда В.Н. Друзиын өз пікірлерін Н.Я. Бердяев, адамның өмір сүруінің белгілі бір ережелерін, отбасына қарағанда қатаңырақ деген мағынада, бұдан былай босатылмайтын басқа қоғамның жоқтығы (Мастюкова Е.М., Московкина А.Г., 2003) [2].

Мақаланың мақсаты: Отбасында есту қабілеті зақымдалған балаларға ата-анасының қарым-қатынас жолдарын көрсету.

Әдістері: психологиялық, коррекциялық ғылыми еңбектерге талдау жасау, психологиялық кеңестер ұсыну.

Әдебиетті шолу

Отбасы – баланың кездесетін ең жақын және алғашқы әлеуметтік ортасы. Мүмкіндіктері шектеулі баланың пайда болуы ата-анаға қатты әсер етеді. Егер кәдімгі бала тууы адам өмірінің жаңа, жансыз тәжірибесін отбасылық өмірге енгізсе: қуаныш, мақтаныш сезімін сезіну және нәзіктік сезімін сезінсе, онда ақау бар баланың тууы өмірлік апат деп қарастырылады. Осы негізде, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстар көбінесе пайда болады. Ата-аналар осындай балаларды қабылдамай, оларды перзентханаларда қалдыруға немесе оларды тәрбиелеу үшін мамандандырылған мекемелерге тапсыруға қатысты көптеген жағдайлар бар. Даму кемістігі бар баланың тууы әртүрлі ата-аналарға бірдей әсер етпейді, бірақ олардың көпшілігі ауыр психологиялық стресс ретінде көрінеді, соның салдарынан травматикалық невроздың пайда болуы, яғни тәжірибелі соққы нәтижесінде психиканың жұмыс істеуі нашарлауы мүмкін. Көптеген ата-аналар біртіндеп күнделікті өмірге оралуға және баланы тәрбиелеуге қам жасайды. Алайда олар бұрын бастан өткерген күйзеліске «ретроспективті» алаңдаушылық, ұйқысыздық, жүйке бұзылулар, мерзімді депрессиялар түрінде оралуға қабілетті. Ата-ананың ақаулығы бар бала тек жағымсыз эмоциялық оқиғалардың көзі ғана емес. Оның келбеті отбасының таныс өміріне елеулі түзетулер енгізеді, басқа балаларға деген қарым-қатынасты өзгертеді. Отбасылар өздерінің бақытсыздықтарына бейімделу үшін көп күш жұмсайды. Ата-аналар күлкіге және рақымдылық күтіп тұрған кезде, баламен бірге серуендеуге шығып, қараңғыда, адамдардан

«жасырын» етіп шығуға ұялататын жағдайлар бар. Бұл, негізінен, біздің қоғамымыз, өкінішке орай, мұндай балаларды қабылдау үшін дайын емес екеніне байланысты. Сау адамдар мен мүмкіндіктері шектеулі адамдар арасында «психологиялық қабырға» бар. Бұған ауру балалар ғана емес, сонымен бірге бүкіл қоғам, өйткені мұндай көзқараста адамдар өздерінің моральдық тұтастығын басқа адамның және тұтастай алғанда халықтың қорғалмаған сегменттерінің бақытсыздығын арттырады.

Көптеген ата-аналар баласының ақаулы болып туылғандығын және жағдайды өзгерту мүмкін емес екенін, уақытты немесе қаражатпен есептелмейтіндіктен, дәрігерлер мен психиканы айналып өтпей, үлкен күш-жігер жұмсауды білетіндіктерін біледі. Отбасында мүмкіндігі шектеулі баланың пайда болуы ата-аналарды түрлі мекемелермен, ұйымдармен және қызметтермен әлеуметтік байланыстарды кеңейту фактісіне әкеледі. Балаға өздерінің жауапкершілігін сезініп, ата-аналар уақытты жоғалтпастан, баланың толық дамуын және тәрбиесін ұйымдастыру үшін қажетті жағдайларды жасау үшін тиісті әрекеттерді көрсетуі керек. Мұндай қызмет екі қатынаста пайдалы. Біріншіден, бұл ата-аналарға даму кемістігі бар баланың пайда болуымен туындаған депрессиялық жағдайды одан әрі жеңілдетуге мүмкіндік береді, ал екіншіден, ақылға қонымды әрекет уақытында емделуге, тәрбиелеуге және дамытуға оң серпін бере алады.

А.В. Суворов 1961 жылы «Айналамыздағы әлемді қалай қабылдаймын» деген тақырыпта өз кандидаттық диссертациясын ойдағыдай қорғап шықты. Ал 1994 жылы көру және тындаудан айырылған саңырау-соқырлықтың төтенше жағдайларында адамның өзін-өзі дамыту мәселесі туралы тезисті қорғаған. Екі жыл өткеннен кейін ол «Жеке адамның өзін-өзі дамыту факторы» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғады. Ол мүгедектігі бар балаларды дербес оңалтудың өзіндік әдісін әзірледі (Акатов Л.И., 2003) [3].

Балада есту қабілетінің нашарлауының негізгі рөлі жүктіліктің қолайсыздығымен жүктіліктің алғашқы үш айында қызылша, қызамық, тұмау, герпес сияқты жұқпалы аурулармен ауруы жатады. Есту қабілетінің нашарлауының себептері есту қабілетінің бұзылуының туа біткен деформациялары, атрофия немесе есту нервінің дамымауы, химиялық улану (мысалы, хинин), туудың жарақаттануы (мысалы, хирургиялық қысқаштарды қолданғанда баланың басының деформациясы) және механикалық

жарақаттар – жара, соққы, қатты күшті дыбыстың әсері, акустикалық әсері болуы мүмкін тітіркендіргіштер (ысқырықтар, дыбыстық сигналдар және т.б.), жарылыстар кезінде пайда болған жағдайлар әсер етеді. Есту қабілетінің жоғалуы орташа құлақтың өткір қабынуы салдарынан болуы мүмкін. Есту қабілетін жоғалту көбінесе мұрын және жұтқыншақ ауруларынан (созылмалы ринит, аденоид және т.б.) пайда болады. Бұл аурулар нәресте және ерте жаста болған кезде есту қабілетіне қауіпті болып саналады. Есту қабілетіне әсер ететін факторлардың қатарында, ототоксикалық препараттарды, әсіресе антибиотиктерді дұрыс пайдаланбау және тұқым қуалаушылық факторлар да маңызды орын алады. Есту қабілеті төмен баланың болу ықтималдығы ата-ананың біреуі немесе екеуі де туа біткен саңырау немесе жақын туыстары арасында саңыраулықтың болуы. Сонымен қатар алкогольизм, «кессон ауруы» (ұшқыштар мен сүңгуірлер арасында) сияқты ата-ана ауруларының әсері болуы мүмкін. Түрлі елдерде жүргізілген зерттеулерді қарасақ 4-6% -ы әлеуметтік қарым-қатынасқа кедергі келтіретін дәрежеде есту қабілеті бұзылғанын көрсетті. Бұның ішінде адамдардың 2%-ы екі жақты есту қабілетінің жоғалған және сөйлесуді 3 метрден аз қашықтықта қабылдайды, ал 4% – бір жақты еститіні қарастырылған (Носкова Л. П., 2004) [4].

М. Боскис есту қабілеті бұзылған балалардың өзіндік дамуын ескеретін жаңа көрсеткіштерді ұсынды:

- есту қабілетінің жоғалуы дәрежесі;
- есту қабілетінің бұзылуының уақыты;
- сөйлеуді дамыту деңгейі.

Нәтижелер мен талқылау

Жоғарыда аталған көрсеткіштерге сәйкес келесі топтар бөлінеді.

Біріншісі – саңырау (ерте естімей қалған) балалар, есту қабілетінің нашарлығымен туылған немесе сөйлеуді дамыту басталғанға дейін немесе оның ерте кезеңдерінде естуден айырылғандар. Бұл топқа есту қабілетін жоғалту дәрежесі бар балалар кіреді, олар сөйлеудің өзіндік қабылдауын және өзін-өзі сөйлеу дағдысын айыра алмайды. Ауызша сөйлеуді арнайы оқу жағдайында ғана визуалды меңгеру (еріннен оқу) және есту қабілеті (дыбыс күшейтетін құралдардың көмегімен).

Екіншісі – (кеш естімей қалған) сөйлесуді сақтаған есту қабілеті нашар балалар, яғни сөйлеуді бастаған кездерінде естімейтін адамдар.

Олар есту қабілетінің және сөйлеуді сақтаудың әртүрлі деңгейлеріне ие болуы мүмкін, себебі есту қабілетінің жоғалуы арнайы педагогикалық қолдаусыз жүрсе, сөйлеу бұзылуға ұшырайды. Бұл балалар ауызша қарым-қатынас дағдыларына ие. Оларға ауызша сөйлеудің визуалды немесе есту қабілетінің дағдыларын меңгеру маңызды. Ойлаудың дамуы ерте естімейтіндерге қарағанда, еститін балалардың ойлауының дамуына ұқсас болып келеді. Мұндай ұқсастық сөздік қоры қаншалықты үлкен болса, соғұрлым ауызша сөздік қорына байланысты мүмкіндіктер сақталады.

Үшінші – есту қабілеті жартылай жоғалған балалар. Есту деңгейін ескере отырып, олардың кейбіреулері белгілі бір дәрежеде дербес сөйлеу қабілетіне ие болуы мүмкін, бірақ мұндай сөйлеу әдетте оқу барысында түзетілуі қажет бірқатар маңызды кемшіліктерге ие. Көздің көру қабілеті есту қабілетінің нашарлығына байланысты артады (Назарова Н.М., 2000) [5].

Есту қабілеті жақсы анамен есту қабілеті бұзылған баланың арасындағы қарым-қатынасын американдық ғалымдар Д. Плапингер мен Р. Кретчмер қарастырған болатын. Олар он үш ай бойы әртүрлі жағдайларда ана мен баласының өзара әрекеттесуін бейне жазбаларға түсірді. Тіркеу тәуліктің әртүрлі уақыттарында және аптаның әр күндерінде (барлығы сексен сағат) жүргізілді, бұл әртүрлі өзара әрекеттерге сәйкес эпизодтар үлгісін жасап отырды. Зерттеушілер кімнің ұсынысы бойынша (бала, ана немесе өздігінен) байланыс жасайды. Мысалы:

- сөйлемдердің көлемі мен ерекшеліктері;
- мәлімдемелердің жалпы саны;
- орташа есеп күн;
- сөйлемнің түрі (сұраулы, болымды және т.б.).

Зерттеушілер кейбір жағдайларда қарым-қатынас барысында аналарға оқулықпен жұмыс жасау, ойын ойнау, түскі ас ішу, ваннаға шомылу іс-әрекеттер тиесілі екендігі анықталды. Бала тиесілі көбіне қуыршақтармен ойнау және т.б. әртүрлі жағдайларға байланыс сандық және сапалық ерекшеліктеріне сәйкес 4-5 нәтижелерін ұсынған. Тағы бір маңызды әдістердің бірі – психологиялық эксперимент. Бұл әдіс адамның мінез-құлқындағы бір немесе бірнеше айнымалы жүйелі өзгерістерді жүзеге асыратын және орын алған өзгерістерді жазатын зерттеушінің белсенді араласуымен сипатталады. Эксперименттік зерттеулер бірнеше кезеңдерді қамтиды:

- мақсатты белгілеу;
- оның ішінде зерттеу гипотезасын ерекшелеу;
- жоспарлау;

- эксперименттің іс жүзінде жүргізілуі;
- статистикалық гипотезаларды тестілеуді қоса алғанда, нәтижелерді талдау;
- қорытындыларды тұжырымдау.

Есту қабілеті нашар балалармен психологиялық эксперименттерді ұйымдастыру кезінде бірнеше маңызды мәселелерді қарастыру қажет. Дұрыс нұсқаулықпен қамтамасыз ету керек, себебі бала түсінбейді немесе ұсынылған ауызша нұсқаулықты қате түсінеді. Бұған жол бермеу үшін нұсқаулықты түсіндіргенде жест (ым-ишараны) қолдануға болады. Мұндай аударма әдістер кеңінен қолданылады. Мысалы: американдық сурдопсихологияда психолог пен аудармашы арасындағы қарым-қатынасты дамытуға үлкен талаптар қойылады. Нұсқауларды түсіндіруде көріністерді, дисплейді қолдануға болады, бірақ онда кеңес беруде ерекше назар аудару қажет.

Т.В.Розанова «есту қабілеті төмен балалармен тәжірибе жүргізу кезінде алдын ала тапсырманы қолдануды ұсынады – салыстырмалы түрде жеңіл, бірақ ең бастысы – негізгісіне мән берілу керек деп есептейді. Бала тапсырманы дұрыс орындағаннан кейін ғана келесіге қарай өтуге болады» – дейді (Розанова Т.В., 1992) [6]. Эксперимент жүргізгенде, зерттеуші зерттелушімен байланысады және оның мінез-құлқына әсер ете алады. Есту қабілеті зақымданған балалармен жұмыс жасау барысында бұл мүмкіндікті ескеру керек, өйткені олар ести алатындарға қарағанда көбірек иланғыш келеді және ересектерге бағытталған.

Есту қабілеті зақымдалған балаларды психологиялық-педагогикалық зерделеуді жүргізу кезінде:

1. Қарым-қатынастың дамуы – алдымен оның сөзбе-сөз формалары (вокализация, мимика, табиғи қимыл, көзқарас, дене қозғалысы). Саңырау балаларда еститін балалардан кейін, ол біркелкі, монотонды болады. Жауапта дыбыс пайда болмайды, бірақ балалар көптеген дыбыстарды шығарады – бұл шексіз жас шамасына қарай дыбыстар саны азаяды, олар біркелкі болады. Нашар еститін балаларда өмірдің алғашқы 2-3 жылында саңырау балаларымен тіл дамуының ұқсастығы байқалады, одан әрі айырмашылықтар байқалады – мектепке дейінгі жастағы нашар еститін балаларда сөздер, кейде – фразалар пайда болады. Олардың сөйлеуіне фонетикалық бұрмалаулар, сөйлеуді грамматикалық ресімдеудегі қателер тән.

2. Есту қабылдауының даму дәрежесі. Баланың сылдырмақ ойыншыққа реакциясы ерте

оның дыбыстарды қабылдайтыны туралы айтуға мүмкіндік береді. Одан әрі баланың дыбыстала-тын ойыншықтарға, радиоқабылдағыштың және теледидардың дыбыстарына қызығушылығын ескеру қажет. Баланың ойыншық пен музыкалық аспаптардың дыбыстарын қабылдау қабілетін тексеру керек. Ол үшін үш түрлі дыбысты құрал (гармонь, ысқырық, қоңырау) алып, баланы бетке бұрып, дыбыстарды барлық үш затпен кезекпен өткізіп, содан кейін баланы арқамен қойып, осы құралдардың дыбыстарын қабылдау мүмкіндігін тексеру қажет. Соңында, ең маңыздысы – сөйлеу қабылдауын тексеру. Есту сыбырлап, қарапайым сөйлесуді және қатты сөйлеуді тексереді. Бұл процедураны Боскис қалай сипаттайды. Алдымен 5 - 6 м кем емес қашықтықтағы сыбызғыны тексереді. Ол үшін баланы арқаға қойып, таныс сөздерді сыбырлап айту керек (алдымен, дыбыстарды қамтитын сөздерді, содан кейін басқаларды көрсету керек). Егер бала сөзді қайталай алмаса, 1 м жақындау керек (сол арқылы оған жақындау керек). Егер бала құлақ раковинасында сыбырлап айтылған сөздерді ажыратпаса, онда ол сыбырлап сөйлеуді қабылдамайды.

Содан кейін қарапайым сөйлесу дыбысын қабылдау тексеруге ауысады. Тексеру рәсімі қайталанатын. Сөздерді таңдағанда оларды әр түрлі аймақтан таңдау керек, бірнеше қарапайым сұрақ қоюға болады (мысалы: «сіздің анаңыздың аты қалай?»). Қайталау үшін сөздер балаға жақсы таныс болуы керек. Егер бала сөйлеу дыбысын естимесе, онда оны қалдық естудің болуын анықтау қажет саңыраулар санатына жатқызады. Ол үшін баланың қатты сөйлеуді қабылдау мүмкіндігін тексереді. Бала сөздерді естетін қашықтық анықталғаннан кейін дауысты және үнсіз дыбыстарды қалай еститінін тексереді. Көрнекті сурдопедагог Р. М. Боскистің пікірі бойынша, есту дыбыстарына есту қабілетін зерттеуді, егер сөзге есту қабілетінің жеткіліксіздігі байқалмаса да, бірақ орыс тілінен сөйлеу ақаулары мен үлгермеушілік байқалса да жүргізген жөн. Одан әрі есту қабілеті бұзылған балаларда айтылу кемшіліктері; сөздердің шектеулі қоры; айтылу дәлсіздігінен ғана емес, сөздерді қате жазудан да көрінетін сөздердің дыбыстық құрамының жеткіліксіз игерілуі; сөздерді дұрыс түсінбеу және дұрыс қолданбау; сөйлеудің грамматикалық құрылымының кемшіліктері (сөйлемнің дұрыс құрылмауы, сөйлем ішіндегі сөздердің дұрыс келісілмеуі); ауызша сөйлеу мен оқылатын мәтінді түсінудің қиындықтары айқындалуы мүмкін.

3. Қозғалыс дамуының ерекшеліктері. Ерте жастағы және мектепке дейінгі жастағы есту қабілеті бұзылған балаларда тепе-теңдікті сақтаудың кейбір тұрақсыздығы, қозғалыс үйлесімінің жеткіліксіздігі, ұсақ моториканың, сараланған қозғалыстардың дамуында артта қалуы байқалады. Кейіннен жүру кезінде аяқпен шарқалау, шаю («теңізшінің жүрісі»), есту бақылауының болмауы немесе толық болмауы салдарынан заттармен тұрмыстық іс-әрекеттерді орындау кезінде әртүрлі дыбыстарды еріксіз айту байқалуы мүмкін.

4. Еліктеу сипаты. Оның дамуы баяулады. Есту қабілеті бұзылған 3 жасқа дейінгі балалар кейбір іс-әрекеттерді орындау кезінде еліктеуге қиналады, бұл жақсы таныс заттармен оңай болады, ал қиынырақ – үлгі бойынша таңдау қажет болған жағдайда. Мектепке дейінгі жастағы балада еліктеу қабілеті дамиды, балалар заттардың қасиеттерін ажыратуды талап ететін күрделі әрекеттерді жасауы мүмкін, олар үлгі бойынша әрекет ете алатын заттардың саны артады.

5. Мақұлдау және сәтсіздік реакциясы. Екі жасқа дейін олардың іс-қимылдарын бағалауға реакциялар аз, балалар мақұлдауды күтпейді, іс-әрекет үлгісін көрсеткенде жиі түсінбейді. Болашақта олардың көбі ересек адамның реакциясына артық бағдарлана бастайды, бұл заттардың қасиеттеріне бағыттауға кедергі келтіруі мүмкін. Мектепке дейінгі жастағы мақұлдау реакциясы барабар болады. Жасынан бастап ересек адамның ескертулері кезінде түзетулер саны артады, сәтсіздікті дербес бағалау және түзету енгізу әрекеттері мектепке дейінгі жаста пайда болады.

6. Өзі туралы түсінік. Есту қабілеті бұзылған балаларда өздерін және жеке қасиеттерін бөліп алу кейінірек қалыптасады: олар естімейтін балалардан (ересектер мен ойыншықтарға қатысты мұны істей алатынымен) кейін өз денесінің бөліктерін көрсете бастайды. Мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларды тексеру кезінде бақылаумен қатар қабылдауды, кеңістіктік түсініктерді, жадыны, көрнекі-пәрменді және ауызша-логикалық ойлауды дамытуда ерекшеліктерді анықтауға бағытталған эксперименталды-психологиялық әдістемелер, психологиялық эксперименттің барлық түрлері (зертханалық, табиғи, оқыту) қолданылады. Егер балалар ауызша сөйлеуді меңгермесе немесе оны жеткіліксіз меңгерсе, бала мен ересек адам ауызша сөйлеуді пайдаланбағанда тапсырманың бейвербалды формасы қолданылады: тапсырмалар шарттары ұсынылған материалдың сипаты-

нан туындайды немесе табиғи қимыл арқылы көрсетілуі мүмкін. Егер бала сөйлей білсе, онда оны нұсқаулықты түсіндіру үшін қолдануға болады. Ұсыныстың мұндай формаларына, немесе аудармаға американдық психологтар кеңінен жүгінеді. Бұл ретте психолог пен аудармашы арасында келісілген өзара іс-қимылды пысықтау ерекше маңызға ие болады.

Есту қабілеті бұзылған балаларға тексеру жүргізу кезінде Т.В. Розанова алдын ала ұқсас тапсырманы қолдануға кеңес береді, салыстырмалы түрде жеңілрек, бірақ мәні бойынша негізгі сияқты. Бала алдын ала тапсырманы орындағаннан кейін ғана негізгі тапсырманы орындауға болады. Үлкен жаста нұсқауларды жазбаша ұсыну мүмкін.

Есту қабілеті бұзылған балаларды тексеру кезінде қабылдаудың барлық түрлерін, пәндік іс-әрекеттерді, құрастыруды, бейнелі және сөздік жадыны, кеңістіктік және уақыттық көріністерді, ойлаудың барлық түрлерін зерттеуге бағытталған тапсырмаларды қолдану қажет. Мектеп жасында оқу, жазу, есеп және түзету жұмысының бағдарламасын әзірлеу кезінде анықталған ерекшеліктерді есепке алу дағдыларын зерделеу ерекше маңызға ие болады.

Есту қабілеті бұзылған балаларды тексеру кезінде қызмет өнімдеріне талдау жасау үлкен маңызға ие, бұл жағдайда бейнелеу, құрастыру, оқу, еңбек қызметінің түрлі түрлерінің материалдық немесе материалданған нәтижелері зерделенуге жатады. Талдау баланың ересектердің нұсқауы бойынша не істейтінін және оның өз бетінше орындағанын анықтауға мүмкіндік береді. Саңырау балалардың әртүрлі даму кезеңдерінде әртүрлі қызмет түрлерінің өнімдерін талдау маңызды: мектепке дейінгі және кіші мектеп жасындағы – суреттер, аппликациялар, пластилиннен жасалған бұйымдар, конструкциялар; орта мектепте – сөйлеу тілінің лексикалық және грамматикалық ерекшеліктерін ашатын жазбаша жұмыстар, шығармалар; жасөспірімдерде – еңбек қызметінің нәтижелері.

Қазіргі уақытта шетелде, әсіресе АҚШ-та есту қабілеті бұзылған балалар мен ересектердің зияткерлік даму деңгейін анықтау үшін тесттер кеңінен қолданылады. Есту қабілеті бұзылған адамдарды тестілеу үшін өрнектерді құрастыру, суреттерді сәйкестендіру, блоктардан басқатырғыштарды шешу, үлгілер бойынша фигураларды салу және т.б. тапсырмаларды қамтитын арнайы іс-қимыл шкаласы құрылады. Матрицалар Дж. Равена, Т.В. Розанованың жұмыстарында кеңінен

қолданылды. Қалыпты есту қабілеті бар балаларды зерттеу үшін әзірленген стандартталған шкалалар (Д. Векслер шкаласы, К.М. Гуревичтің басшылығымен құрылған ақыл-ой дамуы тесті) қолданылады. Есту қабілеті бұзылған баланы тексеру нәтижелері бойынша қорытынды және психологиялық-педагогикалық сипаттама жасау оларда интеллектуалдық және сөйлеу дамуының деңгейін ғана емес, сонымен қатар түзету жұмысын ұйымдастыру арқылы баланың есту қабілетін жоғалту дәрежесін, қозғалыс саласының даму деңгейін, ілеспелі бұзылулардың болу көрсеткіштерін көре аламыз, әрі дамытуға болады.

Қорытынды

Сурдопсихология (есту қабілеті бұзылған адамдар психологиясы) – ол саңырау және құлағының мүкісі бар адамдардың психикалық дамуының ерекшеліктерін талдайтын арнайы психологияның бір саласы болып табылады. Есту қабілетінің нашарлауы ерте балалық шақта жиі кездеседі. Л.В. Нейманның (1959) зерттеулері есту қабілетінің жоғалтуының 70%-ында екі немесе үш жасқа толғанда кездеседі. Кейінгі жылдары есту қабілетін жоғалтудың саны азаяды. Ресейлік сурдопедагогтар В.И. Флери, А.Ф. Остроградский, Н.М. Лаговский, Ф.А. Рау және т.б. ғалымдар есту қабілеті зақымданған адамдардың психоло-

гиялық ерекшеліктерін анықтау мен бақылауда көптеген зерттеу жұмыстарын жүргізген. Есту қабілеті зақымданған балалары бар отбасына психологиялық қолдау және психотерапевтік көмек қажет. Бұл мәселеге көбіне әлеуметтік оңалту мамандары көмектеседі. Әлеуметтік оңалту орталықтары аналардың психологиялық жай-күйін тексеріп, кеңес беріп, қажет болған жағдайда психотерапевтік көмек көрсетіп, балаларды тәрбиелеу мен оңалтуды үйрету әдістерін түсіндіріп отырады.

А.Я. Иванов әзірлеген диагностикалық оқыту эксперименті қазіргі таңда кеңінен қолданылады. Есту қабілеті зақымданған балаларды зерттеу үшін бұл тәсілді Т.В. Розанов саңырау балаларға, ал Л.И. Тигранова есту қабілеті нашар балаларға қолданған болатын.

Қазіргі уақытта есту қабілеті зақымданған балалар мен ересектердің интеллектуалды даму деңгейін анықтау үшін тестілеу әдістері қолданылады, бұл белгілі бір дәрежеде білімнің, дағдылардың және қасиеттердің қазіргі деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Тестілеу стандартты тапсырмаларды және құндылықтардың белгілі бір масштабына ие мәселелерді пайдалануға негізделген. Бұл нәтижелерді математикалық өңдеуге және оларды кейінірек салыстыруға мүмкіндік береді. Есту қабілеті зақымданған балаларды сынау үшін вербальды емес тестілер қолданылады. Нәтижесі негізінде әрі қарай дамыту жұмыстары жоспарланып, әлеуметтік оңалту қызметі көрсетіледі.

Әдебиеттер

- 1 Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание. – М., 2001.
- 2 Мастюкова Е.М., Московкина А.Г. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 408 с.
- 3 Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гу-манит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
- 4 Носкова Л.П. Методика развития речи дошкольников с нарушениями слуха: учебное пособие / Л.П. Носкова, Л.А. Головнич. – М.: Владос, 2004. – 344 с.
- 5 Специальная педагогика: учеб. пособие для вузов / Под ред. Н.М. Назаровой. – М., 2000.
- 6 Розанова Т.В. Методы психолого-педагогического изучения глухих детей со сложным дефектом // Дефектология. – 1992. – № 2, 3.

References

- 1 Kulikova T. A. (2001) *Semeinaya pedagogika i domashnee vospitanie* [Family pedagogy and home education]. – Moscow. (In Russian).
- 2 Mastyukova E. M., Moskovkin A. G. (2003) *Semeinoe vospitanie detei s otkloneniyami v razvitii: Ucheb. Posobie dlya studentov vyssh. ucheb. zavedenii / pod red. V. I. Seliverstov* [the Family education of children with deviations in development: Proc. benefits for students. higher. studies?. institutions / ed. by V. I. Seliverstov.]. – Moscow: Humanit. ed. center VLADOS, 408 p. (In Russian).

- 3 Akatov L. I. (2003) *Socialnaya reabilitaciya detei s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovya. Psikhologicheskie osnovy: Ucheb posobie dlya studentov vyssh ucheb zavedenii* [Social rehabilitation of children with disabilities. Psychological basis: Studies. benefits for students. higher. studies'. institutions']. – Moscow, GU-beckons. ed. center VLADOS, 368 p. (In Russian).
- 4 Noskova L.P., Golovchits L.A. (2004) *Metodika razvitiya rechi doshkolnikov s narusheniyami slukha Uchebnoe posobie* / L. P. Noskova, [Methods of speech development of preschool children with hearing impairment: textbook / L. P. Noskova, L. A. Golovchits]. – Moscow: Vldos, 344 p. (In Russian).
- 5 *Specialnaya pedagogika* (2000): Ucheb. posobie dlya vuzov / Pod red. N.M. Nazarovoi *Special pedagogy: Studies. manual for schools* / N.M. Nazarova. M. (In Russian).
- 6 Rozanova T. V. (1992) *Metody psikhologo – pedagogicheskogo izucheniya glukhikh detei so slozhnym defektom // Defektologiya*. [Methods of psycho-pedagogical study of deaf children with difficult defect // Defectology. № 2, 3. (In Russian).